Cuprins

Mulţumiri 9

Introducere. Lumea pe care am pierdut-o 11

Partea I. Inima întunericului

Capitolul I. Arthur Koestler, intelectualul exemplar 29

Capitolul II. Adevărurile elementare ale lui Primo Levi 43

Capitolul III. Europa evreiască a lui Manès Sperber 59

Capitolul IV. Hannah Arendt şi răul 67

Partea a II-a. Politica angajamentului intelectual

Capitolul V. Albert Camus: „cel mai bun om din Franţa" 85

Capitolul VI. Elucubraţii: „marxismul" lui Louis Althusser 95

Capitolul VII. Eric Hobsbawm şi fascinaţia comunismului 103

Capitolul VIII. Ne luăm adio de la toate acestea? Leszek Kolakowski şi moştenirea marxistă 113

Capitolul IX. „Un papă al ideilor"? Ioan Paul al II-lea şi lumea modernă 127

Capitolul X. Edward Said, cosmopolitul fără ţară 139

Partea a III-a. Pierduţi în tranziţie: locuri şi amintiri

Capitolul XI. Catastrofa: căderea Franţei, 1940 153

Capitolul XII. *À la recherche du temps perdu*: Franţa şi trecuturile sale 165

Capitolul XIII. Piticul din grădină: Tony Blair şi „moştenirea" Marii Britanii 183

Capitolul XIV. Statul care nu e stat: de ce e importantă Belgia 195

Capitolul XV. România, între istorie şi Europa 207

Capitolul XVI. Victorie întunecată: Războiul de Şase Zile al Israelului 223

Capitolul XVII. Ţara care nu voia să se maturizeze 235

Partea a IV-a. O jumătate de secol american

Capitolul XVIII. O tragedie americană? Cazul lui Whittaker Chambers 245
Capitolul XIX. Criza: Kennedy, Hruşciov şi Cuba 255
Capitolul XX. Iluzionistul: Henry Kissinger şi politica externă americană 277
Capitolul XXI. Cine scrie istoria? Războiul Rece în retrospectivă 297
Capitolul XXII. Tăcerea mielor: despre ciudata moarte a Americii liberale 309
Capitolul XXIII. Societatea perfectă: Europa *vs* America 317

Încheiere. Renaşterea problemei sociale 331

Sursa eseurilor 347
Index 349

Capitolul IX

„Un papă al ideilor" ? Ioan Paul al II-lea şi lumea modernă

Lucioasele materiale publicitare pentru *Sanctitatea sa*, o carte publicată simultan în opt ţări şi, sub formă de extrase, de *Reader's Digest*, conţine o listă de 19 „Posibile întrebări" pentru autori*. Menite pentru conferinţele de presă şi interviurile anticipate, aceste întrebări nu sunt deloc de sondaj şi nu sugerează faptul că autorii, ambii jurnalişti de investigaţie, ar avea prea multă stimă pentru colegi. Cu toate acestea, asemenea întrebări „de promovare" sunt revelatorii în felul lor: peste jumătate dintre ele sunt invitaţii lansate autorilor de a se lăuda cu descoperirile lor şi arată că Bernstein şi Politi (care scrie la cotidianul italian *La Repubblica*) vor ca subtitlul lor să fie luat în serios. Ei chiar cred că au adus la lumină istoria secretă a vremurilor noastre.

Cartea lor este scrisă într-un stil pe măsura acestei afirmaţii, încărcat retoric şi îmbibat de trimiteri la conversaţii secrete, informatori confidenţiali şi surse ce nu pot fi dezvăluite. În descrierile lor flecare ale unor persoane, locuri şi evenimente, autorii ratează puţine ocazii de a reproduce un clişeu. Despre un avocat evreu din locul de baştină al papei se spune că i s-ar fi arătat „un respect deosebit atât de către coreligionarii săi, cât şi de majoritatea mai-marilor neevrei din Wadowice". Ca substitut al descrierii influenţei pe care a avut-o asupra lui Karol Wojtyla literatura poloneză, ni se spune că „Adam Mickiewicz, bardul romantic, l-a impresionat în mod deosebit pe Karol". În timpul audienţelor cu noul papă, aflăm, „călugăriţele o luau razna". *Sanctitatea sa* este o lucrare în acelaşi timp importantă şi moleşită, cu frânturi interesante de informaţie, în derivă într-o năvală teribilă de proză „colorată" ce te lasă fără suflare[1].

Ce anume au descoperit autorii noştri şi era ascuns mai înainte? Potrivit propriilor spuse, două lucruri. În primul rând, o alianţă necunoscută până acum, din anii '80, dintre papa Ioan Paul al II-lea şi administraţia Reagan, al cărei scop era acela de a da jos comunismul în Europa şi de a-i preveni apariţia în America Centrală. În al doilea rând, că rolul papei în instrumentarea prăbuşirii comunismului în Europa era mult mai important decât ar fi bănuit cineva până acum. De asemenea, cei doi pretind că ar fi

---

* Carl Berstein şi Marco Politi, *His Holiness : John Paul II and the Hidden History of Our Time* (Doubleday, New York, 1996).

dezvăluit pentru prima oară natura şi măsura sprijinului american (tăinuit) pentru „Solidaritate" după impunerea legii marţiale în Polonia, în decembrie 1981, şi că ar fi arătat că influenţa papei a fost cea care a modelat politica americană în alte chestiuni – mai ales opunerea administraţiilor Reagan şi Bush faţă de agenţiile internaţionale care susţin şi practică planificarea familială.

Având în vedere faptul că autorii sunt rezervaţi în privinţa surselor – „secret", „confidenţial" şi „privat" sunt termeni ce apar frecvent în notele de final relativ inutile – şi că se bazează foarte mult pe interviuri (peste 300, după cum susţin ei), majoritatea informaţiilor sunt imposibil de verificat sau de confirmat[2]. Dar mi se pare rezonabil să-i credem atunci când ne spun că William Casey (directorul CIA) şi Vernon Walters („ambasador prezidenţial itinerant") se întâlneau în mod regulat cu papa, oferindu-i informaţii obţinute cu ajutorul satelitului american despre mişcările trupelor sovietice şi alte asemenea. Pare plauzibil de dedus faptul că administraţia americană a ajuns să-l considere pe papă drept un aliat firesc şi puternic, să-l trateze pe măsură, fiind la rândul său favorizată de către un papă ale cărui obiective se completau destul de bine cu cele ale guvernului american de la acea vreme – potrivit spuselor autorilor, „Biserica lui Wojtyła a devenit principalul aliat ideologic al administraţiei în lupta împotriva membrilor Frontului Sandinist de Eliberare Naţională". În acelaşi mod, autorii probabil că au dreptate atunci când spun că notele *Politburo*-ului sovietic la începutul anilor '80 dezvăluie foarte multă nervozitate când vine vorba despre Polonia şi despre prietenul ei de la Vatican. După cum bine ştiau comuniştii polonezi, o schimbare a poziţiei Bisericii Catolice, de la compromis la rezistenţă, ar putea avea un impact destabilizator asupra regimului local şi a regiunii.

Se poate aşadar spune despre Bernstein şi Politi, acordându-le maximum de încredere, că au dovedit în mod convingător existenţa intereselor şi a sprijinului reciproc între Statele Unite şi Vatican, precum şi temerile suscitate în cercurile sovietice de iniţiativele papei, reale sau anticipate[3]. Dar cu greu se poate spune despre ei că ar fi descoperit lucruri până atunci necunoscute. Astfel, autorii pretind că au dat în vileag „o operaţiune CIA ascunsă, autorizată în secret de către Carter, de a duce prin contrabandă cărţi şi materiale anticomuniste în ţările din Europa de Est". Aflu cu interes, deşi nu cu surprindere, că aceste operaţiuni de contrabandă beneficiau de sprijin financiar din partea CIA; dar faptul că aceste cărţi erau duse clandestin în ţările comuniste în deceniul de dinaintea eliberării lor nu este o noutate, şi nu numai pentru cei dintre noi care au avut un rol secundar în această dramă. Acelaşi lucru este valabil şi despre sprijinul american acordat „Solidarităţii" în anii în care aceasta era un grup subteran; această carte ne completează cunoştinţele despre acest sprijin doar în privinţa sumelor implicate (50 de milioane de dolari), care sunt estimative şi se bazează pe surse confidenţiale, şi a ipotezei că acest sprijin făcea parte dintr-un acord secret cu Vaticanul. În niciunul dintre cazuri, informaţia nu va constitui un şoc pentru observatorii, eruditii sau alţi jurnalişti contemporani.

Prin urmare, este absurd să descriem ca fiind „esenţialmente precisă" descrierea puerilă şi interesată a relaţiei dintre Reagan şi Vatican făcută de Richard Allen drept „una

dintre cele mai mari alianţe secrete ale tuturor timpurilor". Exagerezi cras dacă sugerezi că Vaticanul şi Varşovia s-au alăturat Moscovei şi Washingtonului, fiind „coordonatele esenţiale" ale Războiului Rece. Aceste afirmaţii, precum şi altele, mai hiperbolice, reflectă perspectiva eclipsată a autorilor, precum şi atitudinea relativ caritabilă în ceea ce priveşte sursele lor, ale căror informaţii rareori sunt puse sub semnul întrebării şi ale căror motive trec neinvestigate. În orice istorie a ultimilor ani ai Războiului Rece sau a prăbuşirii Uniunii Sovietice, papa va figura fără îndoială în mod proeminent, şi nu numai datorită rolului jucat de „Solidaritate" şi opoziţia polonezã în subminarea credibilităţii comuniste. Într-o notă similară, povestea luptei pentru inima Americii Latine atrage după sine în mod inevitabil analiza motivelor şi a intereselor Vaticanului într-o perioadă în care aceste interese se împleteau cu iniţiativele declarate şi ascunse ale guvernelor conservatoare americane. Dar asta nu e întreaga poveste, iar defectul ce afectează această carte este faptul că substituie partea întregului şi crede că a dezvăluit povestea ascunsă a vremurilor noastre, când de fapt a confirmat şi a conferit substanţă unui singur capitol mai interesant.

Este tentant să presupunem că ar fi fost o carte mai bună dacă s-ar fi diminuat contribuţia lui Bernstein şi ar fi sporit cea a lui Politi. Deoarece Marco Politi este expert în ceea ce priveşte Vaticanul, iar povestea acestui papă şi a speranţelor şi dezamăgirilor din jurul lui oferă un indiciu mult mai interesant asupra istoriei vremurilor noastre decât orice încercare energică de a da în vileag alianţe secrete şi intrigi ascunse. Aşteptările suscitate de alegerea cardinalului Karol Wojtyła nu au avut precedent în epoca modernă. În Biserica Catolică, unii l-au considerat oarecum radical – deschis, plin de imaginaţie şi tânăr (avea doar 58 de ani când a fost ales papă, în 1978), el fiind deja un veteran al celui de-al doilea Conciliu Ecumenic al Vaticanului. Energic, charismatic şi aparent modern, acesta era bărbatul care avea să ducă la bun sfârşit munca Papei Ioan al XXIII-lea şi a Papei Paul al VI-lea şi care avea să conducă Biserica într-o nouă epocă, mai degrabă un pastor decât un birocrat de curie.

Numeroşi „teologi ai liberării" i-au susţinut alegerea, iar cardinalii şi arhiepiscopii liberali din America de Sud şi de pretutindeni i-au făcut campanie. Pe susţinătorii săi conservatori îi consola reputaţia lui de fermitate teologică de neclintit şi de absolutism moral şi politic, ce provenea din experienţa sa de preot şi prelat în timpul comunismului. Acesta era un bărbat care nu făcea compromisuri cu inamicii Bisericii. Alţii încă mai vedeau în el un papă „intelectual", care se simţea în largul lui în compania erudiţilor şi era la rândul său versat în cel puţin anumite aspecte ale gândirii moderne, mai ales în filosofia lui Husserl. Cu toţii plecau de la premisa că cel puţin vor avea un papă de centru, îndeajuns de modern încât să se ocupe de noile dileme ale Bisericii şi suficient de tradiţionalist încât să tragă linie când vine vorba de prea multă inovaţie.

Pe de o parte, cu toţii se înşelau. Karol Wojtyła nu este un bărbat ale cărui păreri puternice să se anuleze reciproc sau să tindă spre echilibru. El este mai degrabă un bărbat cu numeroase extreme. Poate că a fost, după o jumătate de mileniu, primul papă ce nu era italian, dar nu era un intrus – reales în mod constant la Consiliul Sinodal al Episcopilor şi participant la cel de-al doilea Conciliu Ecumenic al Vaticanului la vârsta de 42 de ani, era favoritul Papei Paul al II-lea şi aproape în mod sigur alegerea personală a

papei ca urmaş al său. Asemenea cardinalului Joseph Ratzinger, puternicul lider al Congregaţiei pentru doctrina credinţei (Congregatio pro Doctrina Fidei)*, Wojtyła fusese teribil de speriat de reformele radicale ale Papei Ioan al XXIII-lea, fapt care i-a ştirbit entuziasmul reformator timpuriu, iar la momentul alegerii sale era deja un administrator instinctiv şi un conservator doctrinar. Dar stilul său i-a dezminţit mesajul.

De la bun început, a fost un papă dedicat *Reconquistei*, vrând să spulbere acceptarea de către predecesorii săi a modernităţii, a concepţiilor laice şi a compromisului. Turneul său de apariţii la nivel internaţional – la care s-au adăugat spectacole puse în scenă cu grijă, în arene deschise uriaşe, cu crucifixuri supradimensionate, accesorizate cu lumină, sunet şi sincronizare teatrală – nu a fost făcut fără motiv. A fost unul din marii papi, care se oferea pe sine şi credinţa sa lumii ; şi nu în lumea catolică occidentală în descreştere, adică în Italia, Franţa sau Spania, ci în Brazilia, Mexic, Statele Unite şi Filipine. Exista o evidentă lipsă de modestie în ambiţiile acestui nou papă, care a vizitat 36 de ţări în primii şase ani de funcţie şi şi-a proclamat în mod deschis ţelul, acela de a descotorosi „Biserica de complexul său de inferioritate faţă de lume", după cum scriu pe bună dreptate autorii acestei cărţi. Înţelegând în mod intuitiv trăsătura centrală a popularităţii catolicismului, Ioan Paul al II-lea a canonizat şi a sanctificat ca niciun papă modern de dinaintea lui, reconferind istoriei Bisericii sale o notă hagiografică şi martirologică.

Atracţia iniţială a acestui stil papal energic, mesianic nu se limita la lumea noneuropeană. Şi în Europa Centrală, primul suveran pontif polonez voia să împlinească aşteptările admiratorilor săi. Detaşându-se de *Ostpolitik*, „politica estică" a predecesorilor săi, el a vizitat Polonia în anul următor ridicării sale la rangul de papă, atrăgând mulţimi imense de credincioşi şi admiratori şi îndreptând Biserica în sprijinul forţelor schimbării care aveau să se reunească la scurt timp după aceea în mişcarea „Solidarităţii". De asemenea, i-a descurajat pe catolicii din Europa Centrală şi de Est să negocieze, să discute sau să ajungă la vreun compromis cu marxismul, oferindu-şi astfel Biserica nu doar ca un sanctuar tăcut, ci şi ca un pol alternativ de autoritate morală şi socială, un aliat crucial, chiar dacă temporar, în opoziţia politică din zonele comuniste.

Aceeaşi încredere în sine charismatică, care a fost folosită cu mult succes la public în Filipine sau în America Centrală, a devenit astfel o armă politică în Europa comunistă, neutralizând eforturile „reformării" liderilor comunişti în sensul negocierii compromisurilor civice cu liderul spiritual local proaspăt încurajat. În deceniul de după prima sa vizită în Polonia, fără îndoială că Ioan Paul al II-lea a jucat un rol central în diminuarea şi înfrângerea dominaţiei sovietice în Europa Centrală şi de Est. Abia după ce valul iniţial de entuziasm din Asia şi din Americi a scăzut, iar comunismul în Europa a fost răsturnat, au început să apară contradicţiile noii papalităţi.

Aceste lucruri sunt poate mai evidente în reputaţia lui greşită de „papă al ideilor". Încă de la începuturile sale, când era Arhiepiscop de Cracovia (funcţie în care a fost numit în 1958), lui Wojtyła i-a plăcut tovărăşia intelectualilor, invitând deseori la discuţii teologi şi alţi eruditi şi dând dovadă de o capacitate dezarmantă de a asculta păreri foarte diferite de ale sale. Cât a fost papă, a fost gazda unei serii constante de „conversaţii" la

* Succesorul său ca Papa Benedict al XVI-lea.

locuinţa sa de vară din Castel Gandolfo, unde sociologi, filosofi şi istorici au fost invitaţi să dezbată probleme ale lumii moderne în prezenţa papei. Participanţii au fost în mod predominant polonezi sau germani, la care li s-au adăugat în număr generos şi nord-americani, însă printre ei s-au numărat cele mai renumite figuri dintre eruditii contemporani – Leszek Kołakowski, Edward Shils, Hans-Georg Gadamer, Ernest Gellner, Ralf Dahrendorf, Charles Taylor, Bernard Lewis, Emmanuel Le Roy Ladurie şi Paul Ricœur, printre alţii. Dintre subiectele de discuţie – „Europa şi societatea civilă", „Despre criză", „Europa şi urmaşul său", „Omul în ştiinţele moderne", „Societatea liberală" şi aşa mai departe[4].

Judecând după conversaţiile cele mai recente – „Iluminismul în zilele noastre", dezbatere ce a avut loc la Castel Gandolfo în august –, schimbul intelectual cu papa nu este principalul scop al întâlnirii. Suveranul pontif ascultă vreme de trei zile o serie de lucrări de calitate variabilă. Nu participă în mod direct la discuţia ce urmează, ci „rezumă" faptele la încheiere. Rezumatul pe care-l face nu este întocmai o contribuţie la subiect, cât mai degrabă un prilej de adaptare a temei mai largi a întâlnirii la propriile preocupări. Nu este clar cum ar putea să fie altfel. Acesta este un om al cărui punct de vedere central despre lumea modernă, expus în numeroasele sale scrieri, este acela că aceasta s-a implicat într-un război de 300 de ani împotriva lui Dumnezeu şi a valorilor creştine, conflict în care papa a căutat acum să implice Biserica şi pe sine la maximum. Dilemele şi paradoxurile liberalismului, ale Iluminismului, ale ştiinţei şi speculaţia filosofică laică îi interesează pe majoritatea invitaţilor săi la aceste întruniri ca atare. Însă pentru papă, deşi dezbaterea acestor chestiuni îl poate informa, deprima sau uneori chiar amuza, ele îi confirmă mai presus de orice ceea ce el ştie sau crede deja[5].

Fiind un tomist convins, înţelegerea adevărurilor morale de bază ale papei provin din credinţa sa[6]. Travaliul Raţiunii trebuie auzit şi înţeles, dar acesta are locul său şi păstrat acolo. Bernstein şi Politi se înşală atunci când presupun că, atunci când folosea cuvinte precum „alienare" ca să descrie condiţia muncitorilor, Wojtyła folosea, după cum spun ei, „limbajul marxist". Vocabularul papei al condamnării şi interogării morale are propriile surse, iar dacă teoriile sociale moderne au adoptat sau au adaptat un limbaj similar, asta nu înseamnă că vor să spună acelaşi lucru şi cu atât mai puţin că are loc un dialog. Dacă vrem să-l înţelegem pe acest papă şi practicile sale, trebuie mai întâi să-l luăm în serios în funcţie de propriii săi termeni. Noţiunile sale de adevăr absolut, de neacceptare a „relativismului" – fie el în privinţa valorilor sau a explicaţiilor comportamentului, de bine şi rău, corect şi incorect – se bazează pe stânca fundamentalismului catolic, şi tocmai de această stâncă s-au zdrobit cu dezamăgire valurile ecumenismului, ale „teologiei eliberării" şi ale modernizării liturghiei, conducerii şi practicii Bisericii.

Karol Wojtyła este polonez. Pe lângă faptul că viziunea sa creştină este înrădăcinată în stilul profund mesianic al catolicismului polonez, Polonia însăşi face parte, din punctul lui de vedere, din acea istorie creştină[7]. El vede (sau a văzut) în Polonia nu numai graniţa estică a Adevăratei Credinţe, implicată în luptă, ci şi un ţinut şi un popor ales să servească drept exemplu şi sabie ale Bisericii în lupta împotriva materialismului occidental – autorii acestei cărţi îl citează pe un tovarăş de-al lui Wojtyła din război, care şi-l aduce aminte anunţând că suferinţele Poloniei, aidoma celor ale Israelului antic, erau preţul plătit pentru neputinţa acesteia de a-şi îndeplini idealul, de a-l fi martor lui

Christos. Această perspectivă, precum şi izolarea sa de decenii de curentele teologice şi politice occidentale explică probabil tendinţa sa insensibilă de a boteza totul într-o viziune profund creştin-poloneză – de remarcat sprijinul său iniţial entuziast al proiectului mănăstirii carmelite de la Auschwitz, retras mai târziu, în urma protestelor internaţionale. Descrierea sa necugetată a Poloniei sub legea marţială drept „un vast lagăr de concentrare" reflectă o limitare similară[8].

Originile sale poloneze şi copilăria sa marcată de tragism explică pe de o parte înclinaţia sa vizibilă spre venerarea Fecioarei Maria – ceea ce, în schimb, oferă un indiciu indirect în privinţa obsesiei sale cu căsătoria şi avortul. Karol Wojtyła şi-a pierdut mama când avea opt ani (şi avea să-şi piardă şi singurul frate, Edmund, mai mare decât el, trei ani mai târziu ; singura rudă apropiată în viaţă, tatăl său, a murit în război, când Wojtyła avea 19 ani). După moartea mamei, a fost dus de tatăl său la sanctuarul Fecioarei Maria din Kalwaria Zebrzydowska şi a făcut numeroase pelerinaje acolo în anii următori – Zebrzydowska, ca şi Częstochowa, este un centru important al cultului Fecioarei Maria din Polonia modernă. La vârsta de 15 ani, ajunsese deja preşedintele frăţiei Fecioarei Maria din Wadowice, oraşul său natal. A pus întotdeauna mare preţ pe apariţiile Fecioarei Maria şi a vizitat diverse locuri ale acestora de pe glob – în Guadalupe (Sfânta Fecioară neagră), Argentina (Fecioara Apariţiei), Filipine (Fecioara Ajutorului Etern), Lourdes şi nu numai. A adus la Vatican statuete, icoane şi picturi cu Fecioara Maria din toată lumea. Faptul că Mehmet Ali Ağca l-a împuşcat (dar nu a reuşit să-l ucidă) la Roma pe 13 mai 1981 n-a făcut decât să-i confirme devotamentul – 13 mai fiind data apariţiei Fecioarei Maria la Fátima (Portugalia) în 1917. Răspunsul papei a fost acela de a instala glonţul care i-a fost scos din corp într-o coroană de aur care să fie aşezată pe capul Reginei Sfântului Rozariu din Fátima[9].

Acest devotament faţă de simbolurile Sfintei Fecioare îi face pe numeroşi catolici occidentali, şi nu numai pe mireni, să se simtă nelalocul lor şi a stârnit dispreţ faţă de impunerea de către papa Ioan Paul al II-lea a unei părtiniri a polonezilor în cadrul Bisericii universale. Misticismul său, deşi profund, este într-o mai mică măsură tipic polonez şi a provocat mai puţine controverse. În ciuda încărcăturii sale, a energiei şi a charismei, acesta nu este un papă lumesc. Teza lui Wojtyła era despre Sfântul Ioan al Crucii, spaniolul contemplativ din secolul al XVI-lea, şi împărtăşeşte multe dintre predilecţiile subiectului său – gustul pentru meditaţia profundă, o lipsă de preocupare la limita dispreţului faţă de lucrurile acestei lumi şi atracţia spre „noaptea întunecată a sufletului", pe care unii o consideră un îndemn vrednic de laudă către căutarea catolică a sufletului, dar pe care alţii o găsesc morbidă. Iniţial, Wojtyła voia să devină călugăr (a fost descurajat de către preotul său) şi lipsa de interes de o viaţă întreagă în ceea ce priveşte rezistenţa politică, fie ea împotriva naziştilor sau a comuniştilor, reflectă o rezervă care-şi găseşte ecoul în zilele noastre în lipsa lui totală de preocupare vizavi de caracterul ofensiv al declaraţiilor sale morale oficiale.

Faptul că în acest papă se regăsesc trăsături poloneze şi mistice ne poate ajuta să explicăm de ce a luat o poziţie atât de agresivă împotriva „individualismului şi materialismului occidental" şi, astfel, împotriva unei mai părţi a capitalismului contemporan. Firesc că este treaba Bisericii Catolice să protesteze vehement împotriva idolilor materiali